

MACİT GÖKBERK'İN FELSEFE ANLAYIŞI

Ayhan BIÇAK

ÖZET

Çalışmada, Macit Gökberk'in Aydınlanma düşünceleri üzerine oturan felsefe anlayışının ne türden özelliklere sahip olduğu ele alınmış ve onun düşüncelerinin tartışılabilir noktalarına işaret edilmiştir.

Anahtar Terimler: Felsefe, aydınlanma, özgürlük, Türkiye, teknik, tarih, birey, bilinç, millet.

ABSTRACT

The article aims to discuss characteristics of Macit Gökberk's understanding of philosophy which was depended on the thoughts of Enlightenment Age.

Key Words: Philosophy, enlightenment, freedom, Turkey, technique, individual, history, conscious, nation.

Araştırma alanına ilişkin daha önce ortaya konmuş düşünceleri öğrenmek ve kullanmak, düşünce üretiminin temel şartları arasındadır. Bu bağlamda düşünce üretmekle yükümlü olan düşünürler, düşünce üretiminin her aşamasında başvurulması gereken kaynaklardır. Her düşünür kendi anadilindeki kaynakları kullanarak ve kendi dilinde düşünce üretir. Anadildeki kaynaklar yetersiz kaldığında başka dillerden tercümeyle ihtiyaç giderilmeye çalışılır; ya da düşünür bir ya da birkaç yabancı dilde okuyup yazarak ihtiyaçlarını giderir. Ancak düşünce üretimi esas olarak anadilde gerçekleştiğinden, ana- dildeki kaynakların yeterli hale getirilmesi, konuyla ilgili kişilerin öncelikli görevleri arasındadır. Toplum ve dünya sorunları hakkında düşünce üretmekle yükümlü bir kurumun – Üniversite ve Felsefe Bölümü- üyesi olarak, düşünce üretiminde kullanmak için, bu kurumun önceki üyelerinin nasıl düşündüklerini, hangi

sorunlardan hareket ettikleri, felsefeyi nasıl anladıklarını, sistematik bir biçimde inceleyip öğrenmem gerekmektedir. Söz konusu gerekliliğin yerine getirilmesi, şu sonuçları doğurmaktadır: 1- Bu kurum içinde yetişen biri olarak, kendi düşünce yapımın hangi temellere dayandığını görmemi sağlamaktadır. 2- Anadilimde üretilmiş kaynakların, benim şimdideki sorularımı cevaplandırmak için yeterli olup olmadıklarını göstermektedir. 3- Türkiye’de düşünce geleneklerinin yeterince gelişmemesinin nedenleri hakkında ipuçları vermektedir. 4- Türkiye’de felsefe ve felsefecinin konumunu, felsefecilerin ürünlerinden hareketle kavramayı sağlamaktır. Onlardan biri olarak, Macit Gökberk hakkındaki bu çalışmayla, sorumluluğumun ilk aşamalarından birini yerine getirmeye çalıştım.

Felsefe Bölümü’nün ilk hocalarından ve felsefe bölümünün niteliklerinin şekillenmesinde etkili olan Macit Gökberk (1908-1993), 1929-1930 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’ne öğrenci olarak girmiş¹, bitirdikten sonra Felsefe Bölümü’nün ilk asistanı olmuştur². Doktorasını Almanya’da “*Hegel’de ve Auguste Comte’da Toplum Kavramı*” adı altında Edward Spranger’le birlikte yapmıştır, Nicolai Hartmann’ın da derslerini takip etmiştir³. 1978 yılında emekli olan Gökberk, öğrenciliğinden itibaren 48 yıl, asistanlıktan itibaren de 44 yıl Bölüm’de çalışmış, felsefenin Türkiye’de yerleşmesi için öğrenci yetiştirmiş ve yayınlar yapmıştır. Bununla birlikte, yetiştirdiği öğrencileri ile meslektaşları onun düşüncelerini araştırma konusu yapmamışlardır.

Türkiye’deki düşünce üretiminin başlıca ve önemli sorunlardan biri, yerli düşünürler hakkında yayınların yapılmamasıdır. Bu sorun Macit Gökberk için de geçerlidir. Macit Gökberk’in düşüncelerini doğrudan konu alan bir çalışmaya rastlamadım. Hakkında yazılan yazıların ilk ikisi, sırasıyla, Hüseyin Batuhan’ın *Kant ve Herder’in Tarih Anlayışları*⁴ ile Nusret Hızır’ın *Felsefe Tarihi* hakkında yazdığı⁵ kitap tanıtımlarıdır. Her iki yazıda da kitaplarda bazı eksikliklere işaret edilmiş olsa da, çalışmalar başarılı bulunmuştur. *Macit Gökberk Armağanı*’nda yer alan Niyazi Berkes ve Adnan Binyazar yazılarında arkadaşlarım

¹ Gökberk, M., “Türkiye’de Felsefe Dilinin Gelişmesi”, *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/11. s. 122.

² Gökberk, M., “Macit Gökberk’le Söyleşi 2”, *Felsefecilerle Söyleşiler*, yay. İnaz, Arslan Kaynaradağ, Elif Yayınları, İstanbul. (Kilapta baskı tarihi yoktur). s. 19.

³ A.g.e., 26- 27

⁴ Baluhan, H., “Macit Gökberk: Kani ve Herder’in Tarih Anlayışları”. *Felsefe Arkivi*, Cilt 2, Sayı 3, 1949, s. 128-135.

⁵ Hızır, N., “Macit Gökberk, Felsefe Tarihi”. *Bellelen*, XXVI, sayı 101, 1962, s. 207-211.

anlatmışlardır. Yine *Armağanda* Arslan Kaynardağ, Felsefe Bölümü'ndeki gelişmeler paralelinde Macit Bey'in çalışmalarını tanıtmıştır. Emre Kongar, *Demokrasi ve Kültür* adlı kitabında, *Macit Gökberk Üzerine* adlı bölümde, Macit Bey'in yazılarından alman bazı paragraflarla onun çeşitli konulardaki düşüncelerini tanıtmıştır⁶. Kongar'm yazısı düşünceleri konu alması nedeniyle diğerlerinden farklıdır. Türkiye'nin en önemli düşünürleri arasında sayılan Macit Gökberk hakkında yapılan çalışmaların nitelikleri, Türkiye'de düşünce üretiminin de bir göstergesidir.

Bu çalışmada, Macit Gökberk'in felsefe anlayışı, Aydınlanma, teknik ve tarih konularındaki düşünceleri, onun yazıları esas alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Ortaya konulan düşüncelerden hareketle kaygılarının ve kabullerinin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Son olarak da düşünceleri, kaygı ve kabulleri hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

1- Düşünceleri

1.1- Felsefe Anlayışı

Macit Gökberk, felsefeyi doğrudan tanımlamamış, dolaylı yollardan felsefeden ne anladığını belirtmiştir. 1947'de yayınladığı *Leibniz'in Alman Dili Üzerine Görüşleri* adlı yazısında, felsefenin başlıca işlerinden birinin, çağın kültürüne bilincini duyurmak, bu bilinci sistemli bir aydınlığa ulaştırıp kültürün gücünü artırmak olduğunu bildirmiştir. Bunalımlı dönemlerde felsefenin bu görevi, bütün varlığımızı kucaklamaya kadar gider. Çünkü felsefe, gerçeğin şu veya bu yanını araştırmaz, varlığın bütününe kavramak ister ve en son olana kadar sokulmayı dener. Felsefeden yalnız teorik bir aydınlanma değil, pratik düzenimizin ışığa çıkan yollarını da bize göstermesini bekleriz. Başka bir deyişle, felsefe hayata kılavuzluk etmelidir⁷. Felsefe ile çağ arasındaki ilişkiyi, 1948'de yayınlanan *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları* adlı çalışmasında da kurmuştur. Ona göre felsefe, çağın bilincini açığa çıkarmak ve hayata rehberlik etmekle görevlendirilmiştir. "Felsefe, lüks değildir. Biz bir gereksinme yüzünden felsefe yaparız; çünkü yaşamımızın anlamı karanlıktır. Bu gün bu karanlığı en sıradan insan bile duyuyor. Eskiden din, man bu karanlığa ışık getiriyordu. Bugün bir aydınlanma çağında yaşıyoruz: Yaşam bilmecesine din

⁶ Kongar, E., "Macit Gökberk Üzerine", *Demokrasi ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 214-221.

⁷ Gökberk, M., "Leibniz'in Alman Dili Üzerine Görüşleri", *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997/7, s. 82.

ve geleneklerin bulduğu yanıtlar gönüllerimizi artık kandıramıyor. Bugünün insanı ışığım artık kendisi bulmak zorundadır. Bireysel yaşamlar üzerine çöken bu karanlığın içine uluslar ve kültür çevreleri de çekilmiştir⁸. Adı geçen kitabın sonraki sayfalarında felsefe ile kültür arasındaki ilişkiyi yeniden dile getirmiştir. Gökberk'e göre felsefe sistemleri soyut düşünmenin değil, hayatın mahsulleridir. Bunların gerisinde, kendi hayat denemeleri ile yüklü, çevresine ve geçmişine derin bağlar ile bağlı, bu çevre ve geçmişin ortaya koymuş olduğu kültür değerleri ile örülmüş insan özelliği ve biricikliği ile bulunur.⁹ Tarihin yürüyüşü içinde sayısız öznelerin yapıcı akıllardan meydana gelip işlenen, ama sonra tek tek benlerden çözümlenip ayrılarak nesnelleşen başarılar ve eserler, tek şuurun karşısına verilmiş bir kültür olarak çıkarlar. Bu nesnel kültürün yapısı ferdin manevi yapısına her yandan sokulup siner, onun düşünüş, duyuş ve devlet ile toplum içindeki yaşayışının formunu belirler. Gerçi başka başka tarih devrelerinde ve kültürlerde yaşayan fertlerin manevi kuruluşlarında aynı bir değer yönü ağır basıp bunları aynı bir tip içinde birleştirir¹⁰. Gökberk'in ilk çalışmalarında, felsefeden ne anladığına ilişkin görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Felsefe, çağın kültürüne bilinci duyurmak, kültürün gücünü artırmak, bunalım dönemlerinde bütün varlığımızı kucaklamak, sadece teorik aydınlanma değil pratik düzenin ışığına açılan yolları göstermek, hayata rehberlik etmek, karanlık bir anlama sahip hayatı aydınlatmak, din yeterli olmadığından hayatı anlamlandırmak, bugünün insanına ışığım kendi bulmasında yardımcı olmak için kültürel yapı içinde oluşan, ferdin belirlenmesi görevlerini yerine getirmektedir.

Gökberk, *Batı Anadolu'nun Yetiştirdiği Filozoflar* adlı 1960 yılında yayınladığı yazıda, felsefeyi başlatan unsurun tutum ve yol olduğunu belirtmiştir¹¹. Gökberk'e göre felsefeyi başlattığı kabul edilen Thales öncesi, mit temelli şemayı insan kendisi düşünüp meydana getirmemiş, onu hazır bulmuştur¹². Thales'le ortaya çıkan, insanın dünya karşısındaki durumunu düşünce ile belirlemek, dünya içindeki tutumunu değişmez bir şema diye anlamayıp bu tutumu düşünme ile bulup temellendirmektir. İnsanın dünyasını, buradaki yerini, rolünü kendi aklıyla bulup aydınlamasıdır. Bununla da

⁸ Gökberk, M., *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997/a., s. 55.

⁹ M. Gökberk, parantez içinde Dilthey adını yazarak, bu görüşün Dilthey'a ait olduğu izlenimini vermiştir. Dilthey' a ilişkin kaynak bildirmemiştir

¹⁰ Gökberk, M., *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1948, s.10.

¹¹ Gökberk, M., "Batı Anadolu'nun Yetiştirdiği Filozoflar", Felsefe Arkivi Cilt V, sayı 1, 1960, s.75.

¹² Gökberk 1960. a.g.e., s. 76.

insanoğlu h rl ge ulařmıřtır¹³. Tbales'in yaptığı işte önemli olan, bu sonuca birey olarak varmasıdır, yoksa bulduğu Şeyin doğru ya da yanlış olması önemli deđil¹⁴. Ana maddeyi, *arkhenin* ne olduğunu araştırmak, varlığın tabiatını yapısını araştırmak demektir. Değişme ve oluşun dayandığı ilkeyi keşfetme çabası felsefenin temelinde yer almaktadır¹⁵. Asıl gerçek nedir? Gerçek insan nedir ve ne olmalıdır? soruları Yunan felsefesinin ağırlık merkezini oluřturmuřtur¹⁶. Gökberk, felsefenin ortaya çıkışını, bir *tutum* farklılığı olarak görmektedir. Mitik yapının terk edilmesi ve insan, dünyadaki yerini *akhyia* temellendiimesi felsefenin kökeni olarak görülmektedir. Ayrıca felsefenin *varlık*, ana madde, *köken* sorunlarıyla ilgilendiği belirtilmiştir.

Felsefenin Evrimi (1979) adlı kitabın * ns z*' nde felsefe anlayışına ilişkin ipuçları vermiştir. Felsefe tarihi neden gerekli? sorusunu cevaplamak için, felsefe nedir? sorusunu  ne çıkarmış ve bu sorunun yanıtının kolay olmadığını belirtmiştir. Ona göre felsefe, felsefeye özgü olan, iyi, doğru, güzel nedir gibi bir takım soruları, özel bir tutumla ele alır. Felsefede görülen tutum da, hep temele kadar gitmek, sonuna kadar gitmek  abasıdır¹⁷. Felsefenin bütün tarihi boyunca uzayıp giden bu çabalar, felsefe tarihinin konusunu oluşturur. Felsefenin ne olduğu da, ancak bu sürüp giden çalışmaların -sorunlarla uğraşıp didinmelerin- tümünü kavramakla, bunları toplu bir bakışta düzenlemekle anlaşılabilir¹⁸. Ona göre *felsefe tarihi*, felsefeyi oluşturan belli başlı filozofların sürüp giden bir tartışması şeklinde de görülebilir. Sorunların ortaya konuluşu ile bunların  z m denemeleri, bu filozofların yapıtlarında gerçekleşmiştir. Felsefenin tarih boyunca evrimi, gerçekte, bu kaynakların kendisinden,  renilebilir. Bunlar bize felsefenin, büyük ustalarının eliyle nasıl işlendiğini, nasıl yapıldığını, doğrudan doğruya gösterirler; dolayısıyla bize felsefede yaratıcılığın yollarını a arlar¹⁹. İyi, doğru, güzel, gibi sorular, özel tutum, temele kadar gitmek, felsefe tarihi, felsefenin özellikleri olarak öne çıkarılmıştır.

Macit Gökberk, felsefe hakkındaki görüşlerini, felsefede özgünlük bağlamında da dile getirmiştir. Yapılan bir söyleşide, felsefede yaratıcılıktan, felsefenin demirbaş sorularına ışık tutma ve onların g c kl klerini  zme

¹³ Gökberk 1960, a.g.e., s. 77.

¹⁴ Gökberk 1960, a.g.e., s. 78

¹⁵ Gökberk 1960, a.g.y.

¹⁶ Gökberk 1960, a.g.e., s. 79

¹⁷ Gökberk, M., *Felsefenin Evrimi*, Milli Eğilim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 1.

¹⁸ Gökberk 1979, a.g.y.

¹⁹ Gökberk 1979, a.g.y.

çabalarını anladığını ve yaratıcılıkla ilgili olan özgünlüğün de, felsefeye yeni sorunlar getirmek olduğunu belirtmiştir²⁰. Ona göre, özgün felsefe üretebilmek için, felsefe tarihinin büyük doruklarını bilmek gerekir. Felsefe tarihinde belki bir gelişme yoktur; fakat Platon, Augustinus, Descartes, Kant gibi doruklar vardır. Bunlar felsefe yapmış, yaratmış olan doruklardır; ancak bunları bilerek felsefe özgün olabilir. Felsefe kolektif bir çalışmadır (philosophia perennis)²¹. Bir başka söyleşisinde, felsefenin gelişmesi için önkoşul olan özgürlükten sonra gerekli olanlar belirtilmiştir. Gerekliliklerden biri, Batı felsefesinin ortaya koyduğu bilgi dağarcığının içine girmek elde edilen bilgilerle felsefe yapmaktır. Özgün felsefe ortaya koyabilmek için, belli bir bilgi birikimine sahip olmak yanında, bu bilgi birikimi kullanacak bir zeka, bir akli işletme alışkanlığı da olmalıdır. Bu aşamadan sonra, felsefeyi ortaya koymuş, oluşturmuş büyük düşünürlerin yapıtlarına –felsefenin nesnelleştiği bu yapıtlara- dayanarak, onlarla birlikte düşünerek, birlikte felsefe yapılabilir²². Özgünlük bağlamında felsefe, felsefenin doruklarıyla ilişkilendirilmiş, doruktakilerin takip edilmesi ve akli işletme alışkanlığı temeline dayandırılmıştır. Ona göre, sadece ve sadece felsefenin ana kaynaklarına gitmek, büyük filozofların eserlerini okumak, okumak ve okuyarak onlar gibi düşünmek. Felsefede, yapıcı, yaratıcı olan tek yol, felsefeyi yaratmış olan bu büyük ustalarla birlikte düşünmek, birlikte düşünebilmek için de onların nasıl düşündüğünü kavramaktır. Ayrıca bilimlerle sanatlardan faydalanmak da gerekir²³. Bu veriler, felsefe öğrenme ve yapmanın, felsefe tarihi öğrenmeyle örtüştürüldüğü sonucuna götürmektedir.

Felsefede yaratıcılık ve özgünlük, söz konusu söyleşilerde, **Türkiye**'de felsefe bağlamında da ele alınmıştır. Gökberk'e göre, yaratıcı ulusal felsefenin sınırlarını çizmek zordur. Türkiye de çağdaş felsefe bakımından özgünlük yoktur. Özgün felsefe üretebilmek için, özgün felsefeleri yaratmış olan tutumu bizde de yinelemek, yani özgün felsefeler okuluna gitmek, onların okulundan yetişmek, birikimlerine sahip olmak gerektiğinin altını çizmiştir²⁴. Türkiye'de özgün felsefe olmamasının nedenleri olarak, büyük bir felsefe geleneğinin olmaması, Cumhuriyet döneminde felsefeci sayısının azlığı ve yeterli düşünce özgürlüğünün bulunmaması sayılmışlardır²⁵. Ona göre, felsefenin gerektiği gibi

²⁰ Gökberk, M., "Macil Gökberk'le Konuşma: Felsefe ve Kültür Sorunları", Yazko Felsefe Yazıları, 1. Kılav. Yay.haz., Selahattin Hilav, 1982, s. 21-22.

²¹ Gökberk 1982, a.g.e., s. 22-23

²² Gökberk, M., "Macil Gökberk'le Söyleşi 1", *Macil Gökberk Armağanı*, Yazı Kurulu, Bedia Akarsu ve Tahsin Yücel. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983/1, s. 12.

²³ Gökberk 1982, a.g.e., s. 30

²⁴ Gökberk 1982, a.g.e., s. 21.

²⁵ Gökberk 1982, a.g.e., s. 22.

gelişmemesinin en büyük nedeni, gereği kadar özgürlük olmamasıdır. Çünkü felsefe, en radikal, en köke kadar inen soru demektir. Bunun için de mutlaka özgürlük gereklidir ve yasalar ile töreler buna elverişli olmalıdır. Jaspers'in : "felsefenin, karşında soru sormayacağı hiçbir konunun olmaması gerekir" düşüncesine katılmaktadır. İlk özgür ortam II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır²⁶. Batı'da da özgürlüğün olmadığı filozofların bunu zorladığı söylendiğinde, bizde Jön Türkler'in benzer bir zorlamayı yaptıklarını belirtmiştir²⁷. Buna rağmen Türklerde filozofi çıkmamasının nedeni olarak, bizim dünyamızın despotik olması gösterilmiştir. Bizim topraklarımız, Asurlular, Bizans ve Osmanlılar gibi klasik despotik devletler diyarıdır. Bunların hepsinde, Hegel'in deyişle tek kişi özgür, geri kalan insanlar kuldur. Bizde feodalite de yoktur. Batı'da Magna Charta, tek kişinin egemenliğine karşı çıkışın örneğidir²⁸. İslam medeniyetinde Farabi örneğine karşı, felsefenin bağımsız olmadığı dinin emrinde olduğu cevabını vermiştir. Ona göre, o dönemde felsefe ne konusu seçebiliyor ne de araştırabiliyor, ne de yöntemini seçebiliyor²⁹. Gerçek anlamda özgürlük olmadığı için gerçek felsefe de hiçbir zaman olmamıştır. Özgürlük Cumhuriyetle gelmiştir³⁰. Tanzimat'tan beri biz de bu görüşün (dünyaya felsefi bir tavırla yaklaşma) içindeyiz. Atatürk devrimleri, bu görüşü daha tutarlı, daha kestirmeden, daha hızlı bir benimseme denemesidir. Atatürk'ün "hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözü, bundan 2500 yıl önce bizim topraklarımızda tarih sahnesine çıkmış olan bu tutumun bir dile gelmesidir³¹. Bu görüşün bütün dünya tarafından benimsenmiş olması, bütün insanlığı kavrayan bir tarih, ancak şimdi gerçek olmağa başlamıştır³².

Felsefenin, yaşamın kılavuzu olması gerektiğini savunan Gökberk'e göre, Türkiye Aydınlanma çağına girmekte bu anlamda da Batılılaşmaktadır. Batı'nın geçirdiği aşamayı geçirmek zorundadır Rönesans'tan buyana, batı kültürüne kılavuz olan, yol gösteren dünya görüşü Aydınlanma'dır. Aydınlanma da, yaşamın kurallarını, ilkelerini, akim ışığıyla bulmak, akıl eleştirisinden geçerek bu kuralları ve ilkeleri saptamak ve ona göre davranmak demektir. Bizde böyle bir durumun içindeyiz. Dolayısıyla bizde felsefenin sadece yeri değil yaşamsal bir önemi vardır³³. Dinin bıraktığı boşluğu bugün sadece felsefe doldurabilir. Bu

²⁶ Gökberk 1983/1, a.g.e., s. 10.

²⁷ Gökberk 1983/1, a.g.y.

²⁸ Gökberk 1983/1, a.g.e., s. 10-11.

²⁹ Gökberk 1983/1, a.g.e., s. 11.

³⁰ Gökberk 1983/1, a.g.y.

³¹ Gökberk 1960, a.g.e., s. 77.

³² Gökberk 1960, a.g.e., s. 77-78.

³³ Gökberk 1983/1, a.g.e., s. 6.

yalnız bilimle olmaz, çünkü bilimlerin bütünlüğü yoktur ve gerçeğin bir bölümünü anlatırlar. Oysa felsefe, tıpkı din gibi, bir bütüncü görüş getirir. Bunun için dinden boşalmı yeri, felsefenin doldurmasından başka çare yoktur³⁴. Din ile felsefe belli soruları sormada birleşirlerken, sonuca varışta ilkece ayrılırlar. Dinin yanıtı, ortaklaşa hayal gücünün ürünüdür ve inanç niteliğini kazanır. Felsefeninki ise, düşüncede işlemekten oluşur ve eleştirmeye açık kalır³⁵. Analitik felsefeye karşı olumsuz bir tutum takınmış, dinden boşalan yeri dolduramayacağıını belirtmiştir³⁶. Gökberk'e göre, çağ ya da kültür değişimlerinin yönünü, yönelinen kültür çevresinin özellikleri ile ilkeleri ancak felsefe tarafından gösterildiğinden, felsefe Türkiye için hayati bir öneme sahiptir³⁷.

1.2- Aydınlanma

Macit Gökberk, Aydınlanma düşüncesini tek kurtuluş yolu olarak görmüş, hem düşüncelerini hem de toplumla ilgili sorunları Aydınlanma anlayışı bağlamında ele almayı, tek gerçek yaklaşım tarzı olarak benimsemiştir. Ona göre, Aydınlanma: Akdeniz çevresi ve gerilerinin bir ürünü olan Batı uygarlığı, Hegel deyişile "üstünlük kazanan bir ilke geliştirmişti tarih sahnesinde". Bu ilke ile, uzun birikimlerden sonra, Milattan önceki 6. yüzyılda bugünkü Batı felsefe ve biliminin, dolayısıyla bunlara dayanan Batı uygarlık düzeninin temelleri atılmıştır³⁸. Aydınlanma döneminin esas temeli, Rönesans ile Reform hareketleriyle atılmıştır. Söz konusu hareketler, Ortaçağ'm dünya ile din işlerindeki otoritesini kırmış, böylelikle Avrupa insanı yeni bir hayat düzeninin temellerini aramaya yönelmiştir. Bu arayışa, peşin hükümlerden arınmış, her şey - din, devlet, bilgi- karşısında eleştirel davranmak, düşüncesi kılavuzluk etmiştir³⁹. Ortaçağda kişi yoktu, birey yoktu, yalnız cemaat vardı, toplum vardı ve bunlar birey üstü olarak benimsenmişlerdir Akılla aydınlatılan gelişme bireyin oluşmasını sağlamıştır⁴⁰. 18.yy doğa sistemini, kültür alanında da yürütmek istemiştir. Tabiat olaylarını olduğu gibi, kültür olaylarını da aklın ışığına tutmak isterler. Gelenek ve peşin hükümlerden kendini kurtaran aklı esas

³⁴ Gökberk 1983/1, a.g.e., s.6-7.

³⁵ Gökberk 1997/11, a.g.e., s. 126-127.

³⁶ Gökberk 1983/1, a.g.e., s.12-14.

³⁷ Gökberk 1982, a.g.e., s.24.

³⁸ Gökberk, M., "Tarih Bilinci", *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997/4, s. 52-53.

³⁹ Gökberk, M., *Felsefe Tarihi*. Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974. s. 12.

⁴⁰ Gökberk 1983/1, a.g.e., s.7.

alan bir din, ahlâk idesi ve rasyonel bir kültür anlayışı doğmuştur⁴¹. Bu süreç boyunca ortaya çıkan nitelikler aydınlanma çağını oluşturmuştur. Ortaya çıkan yeni şey, doğayı ve insan dünyasını akıl yoluyla aydınlatıp kavramaktır. Sonraki süreçte, akim gücü, büyü ve din dünyasının çözülmesine sebep olmuştur⁴². Gökberk'e göre aydınlanma, düşünme ve değerlendirmenin geleneklere bağlı olmaktan kurtulup insanın kendi aklı ile, kendisinin yapmış olduğu denemeler ve gözlemler ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir⁴³. Akim yol göstericiliği, din ve geleneği aklın eleştirel süzgecinden geçirmek anlamına gelir⁴⁴. Aydınlanmanın getirdiği bilgi demokrasisi, kültür değerlerinin herkese ulaşması gerektiği ilkesi, ulusal dillerin kültür dili olmalarını da zorunlu kılmıştır⁴⁵.

Aydınlanma sürecinde, Avrupalı insan, din ve geleneğin dışına çıkmıştır⁴⁶. Vahiy akıl süzgecinden geçirilmiştir⁴⁷. Aydınlanmanın devlet anlayışı, doğal hukuk esasına göre yorumlanmıştır. Doğal hukuk, tarihin gidişine göre değişen pozitif hukukun tersine hiç değişmeden kalan, insanların aklına ve gönüllerine kazılmış olan, doğadan ve doğuştan hakların bulunduğu iddia eden sistemdir.⁴⁸ Akıl, hayatın biricik sarsılmaz temeli olunca, bireyin içinde bulunduğu topluma olan bağları gevşer veya çözülür. Tek realite olan bireyin doğal haklarının tespiti ile onların devlet ve toplumdan öncelikleri ve üstünlüklerinin kabulü benimsenmiştir. Menfaat birliği esas alınmıştır. Bireylerin birlikte yaşamalarını belirleyen bir sözleşme olduğunu kabul etmişlerdir⁴⁹. Yapılarında bulunan bir araya gelme içgüdüleri, onları bir sözleşme yapmaya götürmüştür⁵⁰. Batıda bireye verilen değer, bireyin özgürlüğü, hepsi Aydınlanma sürecinin sonucudur⁵¹. Gökberk, Aydınlanmanın genel özelliklerini *Felsefe Tarihi* adlı kitabında maddeler halinde sıralamıştır: 1- Din temelli açıklama sistemi, yerini akıl temelli açıklamalar ve temellendirmelere bırakmıştır. Akim ön plana çıkmasıyla birlikte, eleştirel bir tutum gelişmiş, önceki değer ve kurumlar sorgulanmıştır. Her şeyin ölçüsü olan

⁴¹ Gökberk 1948, a.g.e., s.13-14.

⁴² Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 52-53.

⁴³ Gökberk 1948, a.g.e., s. 11.

⁴⁴ Gökberk, M.; "Tarihsel Arkapları Bakımından Cumhuriyet Döneminde Bilim Dili ". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/12. S. 140

⁴⁵ Gökberk 1997/12, a.g.e., s. 141.

⁴⁶ Gökberk, M., "Felsefe Bakımından Dil". *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/6, s. 79.

⁴⁷ Gökberk 1948, a.g.e., s. 35.

⁴⁸ Gökberk 1948, a.g.e., s. 16.

⁴⁹ Gökberk 1948, a.g.e., s. 17.

⁵⁰ Gökberk 1948, a.g.e., s. 26.

⁵¹ Gökberk 1982, a.g.e., s. 21.

Tanrı yerine, insan (akı) ölçü olarak kabul edilmiştir. İnsanın ölçü kabul edilmesi göreceli yaklaşımların artmasına neden olmuştur. 2- İnsan ve kültür sorunları düşüncenin başlıca konusu olmuştur. 3- Metafizik düşünceler üretmek yerine, duyumlar ve deneye dayanan düşünceler hakim olmaya başlamıştır. 4- Toplum hayatını belirleyen, devlet, din ve toplum gibi kavramlar, soru konusu yapılmış ve kökenlerinin araştırılması felsefenin başlıca konuları arasında sayılmıştır. 5- Teorik tartışmalar toplumun geniş bir kesimi tarafından takip edilmeye başlanmış, buna bağlı olarak toplumsal bilinç artmıştır. 6- Edebiyat yeni gelişmeleri konuları arasına katarak, yeni yaklaşımların toplumun büyük bir kısmı tarafından öğrenilmesine yardımcı olmuştur.⁵²

Gökberk'e göre, Avrupa kültür çevresinin ortaya koyduğu düşüncelerden biri bireyselliklerdir. Bölünmezlik anlamına gelen bireysellik (individualitas), ulusçuluğun kökünü oluşturur. Hümanizma, gerçek insanlık; tek insanın bağlı olduğu toplum içinde kendi "biricikliğini" ulusların da, insanlık çevresinde kendi içlerine kapalı birer dünya olan benliklerini duyup geliştirmeleridir. Tek insanlar da, uluslar da, daha büyük organizmaların sadece birer organı değildirler, birer kişidirler, birer kişiliktirler. Bunlar özelliklerini özgür olarak geliştirmekle, insanlığın çok çeşitli ve renkli biçimlerini gerçekleştirmiş olurlar⁵³. Ulusçuluk görüşünün Yunan kökleri olmakla birlikte, Avrupa'da gerçekleşmiştir⁵⁴. *Bilinç olarak ulusu yaratan Avrupa kültür çevresi olmuştur*⁵⁵. Bu bağlamda insan, ne nesne gibi olmuş-bitmiş bir şeydir; ne de hayvan gibi kaskatı bir çerçevenin içinde kapanıp kalmıştır. O bir iddiadır. Şu veya bu olanak iddiasıdır; gerçekleştirilecek bir varlık programı, bir hayat planıdır. İnsan hayatı olmuş bitmiş, kapalı bir gerçek değildir, ileriye doğru açık olan, henüz olmamış olması istenilen bir gerçektir⁵⁶. Toplulukların hayatı da bu belirlenimlere uyar⁵⁷.

Toplumların hayat planları, tarih içinde bazı dönemlerde değişirler ve bu değişimlere devrim denir. Devrimlerde bir hayat planını bırakılır, bunun yerine bir yenisi konulmaya çalışılır⁵⁸. Kendi devrimimizde yapılanlar bunlardan farklı değildir. Varoluşumuzu bir zamanlar biçimlendirmiş olan bir varlık planını

⁵² Gökberk, M., *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1974, s.339

⁵³ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 76.

⁵⁴ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 77.

⁵⁵ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 78.

⁵⁶ Gökberk, M., "Geçmiş ve Gelecek", *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/3, s. 44.

⁵⁷ Gökberk 1997/3, a.g.y.

⁵⁸ Gökberk 1997/3, a.g.e., s. 44-45.

birakıp bir yenisine yöneldik, şimdi bu yenisini gerçekleştirmeye uğraşyoruz. Bıraktığımızın iddiası ne idi? Şimdi benimsemeye çalıştığımızın göz önüne bulundurduğu nedir?⁵⁹ Gökberk'e göre, bırakılan hayat planı, varlığımızı öte dünyaya göre ayarlıyordu. Öbür dünya değer ölçüsü olunca da, bu dünyadaki hayat bir gölge hayat olur, asıl gerçek hayat olmaz. Burada insan, az veya çok, doğal varlığını yadsımaya gider; İçgüdülerin baskı altında bulundurulur, yaşama sevincini duymaktan kaçır. Bundan dolayı da kendisi, içinde bulunduğu doğal çevreye sadece uymaya çalışır; bunun verdiklerinden başkasına aramaya kalkmaz. Dünyanın çatışmalarının içinden geçerken, öbür dünyadaki her şeyi uzlaştırmış olan kurtuluşu özler. Burada insan kendini ağırlık merkezi kendisinde olan bir varlık diye anlamaz, kişiliğini bilmez, o sadece, Tanrı'nın kuludur, sayısız örneklerden bir örnektir.⁶⁰ Yeni kabul edilen hayat planı, büsbütün başka türlü bir insan varlığını gerçekleştirmeyi göz önüne almıştır. Yeni anlayıştaki insanın anayurdu dünyadır, dünyanın bütün bolluğunu, bütün renkliliğini yaşamak ister, bu yaşama iştahı doğal ortamdakilerle yetinmemeye götürür, sınırları dışına çıkar, kendi yaratması olan boyuna gelişen tabakayı yükseltir. Doğanın güçlüklerine boyun büküp teslim olmaz, meydan okur, doğayla girdiği çetin savaşı kazanmak için teknikler geliştirir, maddenin içinde saklı olan makineyi ortaya çıkarır. Onun için teknik, sadece, bir para, bir bilgi işi değildir. Teknik insanın dünya karşısında duruşuyla sıkı sıkıya ilgilidir.⁶¹ Dünya, soluk bir gölge ve insan gelip geçici bir misafirise, o zaman bulduğumuza razı oluruz, o zaman hayatımız bir çöl bitkisinin sefaletine katlanmaktır. Öyle değil de varlığımızın gerçek taşıyıcısı ise, o zaman, içinde yaşamamızın sevincini tadabilmek için, onun kendimize uydurmaya, kendimize göre düzeltmeye çalışırız. Böyle bir varlık programında insan örneklerden bir örnek değildir; biricik bir görünüşdür; bağımsız bir kişidir; Tanrı bile onun kişiliği için bir engeldir.⁶² Geriye döndürmek isteyenler, insan yapısının öz niteliğini anlamamış, bu yapının içinde geçmişten gelip geleceğe doğru uzanan bir gidış olduğunu kavrayamamış olanlardır. Bunlar, olacak olanı biçimlendirme gücün kendilerinde bulamayanlardır, bu güç kendilerinde bulunmadığı için onu bu toplumda da olmadığını sananlardır.⁶³ Gökberk, geçmişinin kullanılmasına

⁵⁹ Gökberk 1997/3, a.g.e., s. 45.

⁶⁰ Gökberk 1997/3, a.g.y.

⁶¹ Gökberk 1997/3, a.g.y.

⁶² Gökberk 1997/3, a.g.e., s. 45-46.

⁶³ Gökberk 1997/3, a.g.e., s. 46.

değil, putlaştırılmasma karşı olduğunu belirtse de⁶⁴, Aydınlanma çerçevesiyle uyumlu olanları kastettiği izlenimi vermektedir.

Avrupa toplumları, Rönesans sürecinden başlayarak dünyaya yönelik yaşamayı tercih etmişler, yeni anlayışa göre değerlerini belirlemişler⁶⁵. Aydınlanmanın bu dünyaya dönük olmasının iki nedeni, ulus ve dünyaya yayılmasıdır.⁶⁶ Bu iki ilke imparatorluğun yapısı gereği uluslar üstü olması nedeniyle, Türklere yabancıdır.⁶⁷ Ortaçağda toplumsal birlik, ümmet esastır. Tanzimat, Avrupa'da olduğu gibi, ümmet birliğinden ayrılıp millet birliği olarak gelişmemizin başlangıcıdır.⁶⁸ İmparatorluğu taşıyan toplum olarak, millet olma isteği ağırdan alınmış, Atatürk işi hızlandırmıştır⁶⁹. Bununla birlikte, uluslarüstü bir yapı olan Osmanlı imparatorluğunda, ulusları öne çıkaran ulusçuluk, onun yıkılma nedenlerinden biri olmuştur⁷⁰.

1.3- Teknik

1954 yılında yayınlanan *Teknik Üzerine Düşünceler* adlı yazıda, teknik denilen şey nedir? Tekniğin özü ve anlamı nedir? Ne çeşit bir gelişme olmuştur?⁷¹ türünden sorular ele alınmıştır. İnsanın eksikliklerinden⁷² hareketle, eksikliklerini tamamlamak için dünyayı kurduğunu göz önüne almış ve insanın çevresi yoktur dünyası vardır⁷³, görüşünü benimsemiştir. Gökberk'e göre teknik, insanın kendi gereksinimleri bakımından doğada yaptığı bir reformdur. Bu reformda da insanı doğa zorlamıştır. Çünkü insan, o eksik organik yapısı ile, kendisine acı çektiren bu kırıcı, zorlu doğada yaşayamazdı. İnsan doğayı kendi gereksinmelerine uydurur. Doğa içinde yeni bir doğa, bir üst doğa yaratır⁷⁴. Gökberk'e göre, insan sadece yaşamak istemiyor, iyi yaşamak istiyor⁷⁵. İyi yaşamak, değişmeyen bir şema olmadığından, çağdan çağa bireyden bireye göre

⁶⁴ Gökberk 1997/3, a.g.y.

⁶⁵ Gökberk, M., "Millet Oluş Yolunda Dil Davası", *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997/8, s. 106-107.

⁶⁶ Gökberk 1997/12, a.g.e., s. 139.

⁶⁷ Gökberk 1997/12, a.g.y.

⁶⁸ Gökberk 1997/8, a.g.e., s. 105-106.

⁶⁹ Gökberk 1997/8, a.g.y.

⁷⁰ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 53.

⁷¹ Gökberk, M., "Teknik Üzerine Düşünceler", *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997/2, s. 31.

⁷² Gökberk 1997/2, a.g.e., s. 32.

⁷³ Gökberk 1997/2, a.g.e., s. 33.

⁷⁴ Gökberk 1997/2, a.g.e., s. 36-37.

⁷⁵ Gökberk 1997/2, a.g.e., s. 8.

farklılık gösterir. Teknik iyi yaşama koşullarını gerçekleştirmek için sürekli değişir. “Bir lokma, bir hırka” felsefesi iyi yaşamak, dolayısıyla dünyayı değiştirmek kaygısından yoksundur⁷⁶.

1963 yılında yayınlanan *Değişen Dünya* adlı yazısında, dünyanın çeşitli anlamlarının olduğu, *dünya* terimiyle “insan dünyası”nı kastettiğini, *değişme* terimiyle Batı’da meydana gelen değişimleri ve kültür terimini de uygarlığı içerecek şekilde kullandığını belirtmiş ve çağdaş kültürün teknik merkezli olduğunu ileri sürmüştür⁷⁷. Gökberk’e göre, tekniğin ne olduğunu aydınlatmak için, çağdaş felsefenin bu soruyu belli bir insan anlayışı açısından nasıl ele aldığına bakmak gerekir⁷⁸. Teknik, insanın kendisi kadar eskidir ve kültür unsurlarını teknik olarak yorumlamıştır⁷⁹. İnsan eksik bir varlıktır. Eksikliğini kültürle gidermiş ve kültür en alt katmanlarında da teknik ürünler yer almıştır⁸⁰. Gökberk’in belirttiğine göre, teknik ile insanın özü arasında zorunlu bir bağlantı olduğu gibi, teknik, insanın bir aynasıdır⁸¹. Tekniğin insan üzerindeki etkisi onun üç işlevinde ortaya çıkmaktadır: 1- İnsanın eksik organlarının yerini doldurur. 2- Organları güçlendirir. 3- İnsanın yükünü üzerinden alır⁸². Teknikteki gelişmeler, organik olanın yerine organik olmayı geçirmiştir⁸³. Doğanın ölçülebilirliği çerçevesinde oluşan bilgi ve deneyimci uygulamalara imkan sağlamaktadır. Doğanın cansız yanma ilişkin kanunluluk, 16. yüzyıl ve sonrasında deneyci matematiksel doğa bilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve çağdaş tekniğe giden yolu da açmıştır⁸⁴. Ona göre adı ne olursa olsun, değişimin amacı, hep bildiğimiz gibi, Batı uygarlığıdır, bu uygarlığın yapı ve tutumunu benimsemedir (Gökberk 1997/1, 29). Batı hızla değişmektedir. Batılı olmaktan çıkmış bütün insanlığın malı olmuştur. (Gökberk 1997/1, 30). Atatürk, tarihsel gelişmeyi çok iyi anlamış, kesin kararını vermiştir. Atatürkçülük de bu kesin kararı gerçekleştirmek yolunda tutarlı olarak yürümekten başka bir şey değildir (Gökberk 1997/1, 30)

⁷⁶ Gökberk 1997/2, a.g.e., s. 38-39.

⁷⁷ Gökberk, M., “Değişen Dünya”, *Değişen Dünya ve Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997/1, s. 11.

⁷⁸ Gökberk 1997/1, a.g.e., s. 12.

⁷⁹ Gökberk 1997/1, a.g.y.

⁸⁰ Gökberk 1997/1, a.g.e., s. 12-13.

⁸¹ Gökberk 1997/1, a.g.e., s. 13.

⁸² Gökberk 1997/1, a.g.e., s. 13-14.

⁸³ Gökberk 1997/1, a.g.e., s. 15.

⁸⁴ Gökberk 1997/1, a.g.e., s. 16.

1.4- Tarih Sorunu

Gökberk'e göre, 19. yüzyılda Avrupa tarihinin taşıyıcıları, bu tarihin yapısına şekil veren ilkeler milletlerdi. Millet adı verilen tarihi insan grupları 15.yy başlayan bir gelişme ile, ilk olarak Avrupa'da ortaya çıkmışlardır. Gerçi kendilerini henüz gerçekleştirmemiş olarak, yani birer olanak, birer taslak olarak milletler çok eskidirler. Ama bugün anladığımız anlamda millet oldukça yenidir. Yeni olan milletlerin uyanmasıdır; yani milletlerin varlıklarını, birliklerini, özelliklerini anlamaları ve kavramalarıdır. Bugün millet deyince, dil, kültür, soy –bu soy ister gerçek, ister hayal edilmiş olsun-, siyasi ve tarihi kader bakımından birliği ve ortaklığı olan ve bunun böyle olduğuna inanan, böylece bunun bilincini taşıyan bir insan topluluğun anlaşılır⁸⁵. Milleti kuran etmenler arasında en ağır basanı dildir⁸⁶. Nerede bir milli uyanış varsa, orada önce dile yönelme ortaya çıkar, milli dil yabancı dil unsurlarından temizlenmeye çalışılır. Avrupalılar için yabancı dil Latince'dir, bizim için Arapçadır⁸⁷. Gökberk, tarihe ilişkin sorunları bu millet anlayışı bağlamında dile getirmiştir.

Gökberk, 1978 yılında yayınlan *Tarih Bilinci* adlı yazısında tarihe yaklaşım tarzının nasıl olması gerektiği ve ne türden yanlışların bulunduğu üzerinde durmuştur 'Tarih Bilinci' deyiminden, kısaca, tarihi bilmeyi, tarih denilen konunun ne olduğunu iyice kavramış olmayı anladığım bildirmiştir⁸⁸. "Tarih" sözcüğü, bir anlamda, içinde bulunduğu varlık bölümünde, burada, insanın eylemlerinden oluşan bir süreci gösterir. Süreç, sürüp giden demektir. Tarihte sürüp giden de, değişmeler, başkalaşmalardır⁸⁹. Öteki anlamda tarih, bu sürecin öyküsü, bilgisi, bilimidir⁹⁰.

"Tarih bilinci"ni ölçü olarak dört anlayışı analiz etmiştir: 1- "Tarih bir yinelenmedir" yargısı, tarihi olayların tekrar ettiğine iddiasına dayanır. Bu yargı yanlıştır, tarihi olaylar biriciktir⁹¹. 2- "Günün birinde tarih yazacak bunu". İlgili konuyu önemli bulmak ve tarihçilerin bununla ilgileneceği düşüncesine dayanır.⁹² Tarihi olayları yeniden kuran tarihçinin kendi öznel yaklaşımının

⁸⁵ Gökberk 1997/8, a.g.e., s. 105.

⁸⁶ Gökberk 1997/8, a.g.e., s. 107-108.

⁸⁷ Gökberk 1997/8, a.g.e., s. 108-109.

⁸⁸ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 47.

⁸⁹ Gökberk 1997/4, a.g.y.

⁹⁰ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 47.

⁹¹ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 47-48.

⁹² Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 48.

etkili olması nedeniyle, tarih olayların tam olarak verilemeyeceği ve tarihin, bilim dışı amaçlar için kullanıldığı üzerinde durmuştur Bunlardan biri, misyon düşüncesi doğrultusunda tarihi işlemek, yani bir ulusun tarih içinde gerçekleştireceği bir görevi olduğu inancını tarih bilimi ile desteklemektir⁹³. Tarihsel görev (misyon) kavramını, ulusların tarihteki görevleri bağlamında Hegel belirtmiştir. Tarih bilgisinin özneliği düşman ulus ve sınıfların tarihçiliğinde çok açık görülür.⁹⁴ 3- “Şu anlayışın, şu düşüncenin, ya da şu kurumun kökü dışarıdadır” yargısı. Daha çok siyasal, ideolojik suçlamalarda kullanılır. Tarih gerçeğine aykırı bir tutum. Çünkü tarihte hiçbir ulus ya da hiçbir toplum tüm kültür değerlerini kendisi kendisinden üretilip ortaya koyamaz. Toplumlar arasında sürekli kültür alış verişleri olmuştur. Örneğin, Batı medeniyeti, MÖ 4000den başlayarak Akdeniz çevresindeki toplumların ürettikleri ortak eserdir⁹⁵. Yunan felsefesinin, Hıristiyanlık ve İslam düşüncesinde etkili olması diğer bir örnektir⁹⁶. Hint, Çin ve Arap etkileri göz önüne alındığında, Türk tarihinde de benzer bur durum söz konusu görülmektedir⁹⁷. 4- “Tarih bilincinin, yani tarih gerçeğini doğru olarak kavramış olmanın ne yararı var?” sorusu, genellikle bilmek yararlı bir şeydir; şeklinde cevaplandırılarak ele alınmıştır. F. Bacon’ın deyişiyle, bilmek, egemen olmaktır. Bu doğa bilimlerinde açık seçik görülür⁹⁸. Tarih alanında durum farklıdır. Tarihte doğada görüldüğü gibi düzenli yenilenmeler yoktur, biriciklik söz konusudur. Doğa bilimlerinin fizik alanında gerçekleştirdikleri başarıyı tarih alanında başarmak için Comte’un sosyal fizik adı altında sosyolojiyi kurmuş ve sosyal bilimlerdeki gelişmelere rağmen, insanlık kontrol edilememiş ve bunalımlardan kurtulamamıştır⁹⁹.

Gökberk’e göre, tarih bilincinin görelisi de olsa, bir değeri ve yararı vardır. İlkın, tarih bilgisi bize tüm insanlığın ya da bir toplumun yaşamöyküsünü anlatır ve insanlığın olanakların öğretir. Bir ulusun olumlu olumsuz yanlarını, zaman içindeki serüvenini tanırız. Bu bilgiler de bizi özgür yapar. Birtakım inançların, görüşlerin, değerlerin ve kurumların tarihin belli bir döneminde, belli koşullar içinde oluştuğlarını, dolayısıyla ancak bu belli bir dönem için, bu ortam için geçerli olabileceklerini kavramakla geçmişin tutsağı olmaktan kurtuluruz.¹⁰⁰

⁹³ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 50.

⁹⁴ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 50-51.

⁹⁵ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 51-52.

⁹⁶ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 52.

⁹⁷ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 52-53.

⁹⁸ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 54.

⁹⁹ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 55.

¹⁰⁰ Gökberk 1997/4, a.g.y.

Zamanın geçmiş boyutuna önem verilmesini eleştirmiş gelecek boyutunun önemine işaret etmiştir (Gökberk 1997/4, 55-56). Ona göre, geleceğin insanı daha mutlu yapacağına güvenmek cesaretini kendimizde bulabiliriz. Dönemin eğilimleri, geleceği iyimser yorumlama imkanı vermektedir. Gelişme olasılığı bulunan eğilimler şunlardır: 1- Bilinçlenmenin giderek artması. Tüm dünya nimetlerinin –ekonomik ve kültürel değerlerin- herkese açık olması gerektiğini bilmeyi ve bunun gerçekleşmesi için davranmak. Bu bağlamda teknik gelişmelerin tüm insanlığı kaplayacak¹⁰¹. 2- Sanayi uygarlığı, insanın yaşama standartlarını çok yükseltecek, onu yoksulluk ve bilgisizlikten kurtaracaktır. 3- Bunların gerçekleşmesindeki zorluklar, BM gibi uluslar arası örgütler sıkı ilişkileri aracılığıyla aşılanacaktır¹⁰². Bu süreç gerçekleşirken, tekbiçimli bir insanlık ortaya çıkacağı sorununu ileri sürenler vardır. Ancak, insanlık bugün hiçbir çağında olmadığı kadar siyasal bakımdan bölünmüş durumdadır. Böylesine bölünmüşlük, ortak sorunların çözümünde elbette kolaylık sağlamaz¹⁰³. Bununla birlikte, olumlu resim gerçekleşir.

Bugünden yarma uzanıp, geleceği biçimlendirecek bilinçlenme (aydınlanma, akılcı kültür) ile sanayileşme evrensel olaylardır; yani bütün yeryüzünü kaplama yolunda olan gelişmelerdir. Düne kadar tarih öncesinde dönmüş kalmış olan Afrika, ya da aşınmış, yozlaşmış değerleri yüzyıllar boyunca sürükleyen Asya, bugün aydınlanma (bilinçlenme) ve teknikleşme ile silkinmektedir. Bilinçlenmenin de, sanayileşmenin de bunların ikisinin de, kökleri Batı uygarlığında. Dolayısıyla Batı uygarlığı bugün bütün insanlığın malı olma yolundadır¹⁰⁴. Atatürk devrimlerini bu açıdan görürsek, onların nasıl tarihin gidişine uygun olduklarını "Osmanlı modeli" gibi görüş ve önerilerin de tarih gerçeğine nasıl aykırı düştüğünü anlarız. Bunu anlamak da bize bugün için de geçerli olan bir yönelim sağlayabilir. Tarih bilincinin yararı da buradadır. Daha iyi bir geleceğe inanarak, onu planlayarak çevrilmemizi destekler. Dahı iyi bir geleceği istemek ve onun için davranmak da bir ahlak ödevidir¹⁰⁵.

1982 yılında yapılan bir söyleşide, bizde (Türklerde) tarih bilinci ne koşullar altında doğmuştur? Bizde Batı tarihinde olduğu gibi bir süreklilik var mıdır? sorularını şöyle cevaplandırmıştır: Tarih bilinci, yanılmıyorsam, bir toplum içindeki değişimin başladığı yerde beliriyor. Hiç değişmeyen, eskiyi

¹⁰¹ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 56.

¹⁰² Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 57.

¹⁰³ Gökberk 1997/4, a.g.y.

¹⁰⁴ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 57-58.

¹⁰⁵ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 58.

sürekli olarak yineleyen toplumlarda bir tarih bilinci yok. Dolayısıyla bizde de tarih bilinci ancak Tanzimat'tan bu yana oluşmaya başlamıştır, denebilir. Ondan önce de tarih var, ama bütün bir topluma yaygın bir bilinç olarak değil de, yöneticiler için bir çeşit not; vakanüvislerin günlük olup biteni bir yere yazması şeklinde. Ama tarih bilinci deyince, en azından bir aydın tabakasını ilgilendiren, ona yaygın bir bilinç anlaşılıyorsa, bunun Tanzimat'la başladığı söylenebilir. Bu bilinç, Cumhuriyet'le büsbütün hızlanıp, yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni, Cumhuriyet'in uluslaşma sürecini tızlandırmasıdır. Uluslaşma demek, bir toplumun tarihselliği demektir; tarih içindeki serüvenin sonu olan, ürün olan bir bireyselliğe ulaşması demektir. Dolayısıyla her ulus bu bireyselliğini kuran yapıcı, kurucu öğeleri arar, bunu da tarih gösterir, yani kendisinin nasıl oluştuğunu gösterir kendisine. Bundan ötürü, her uluslaşmada, ulusun bireyselliğinin bilinci demek olan tarih bilinci de doğar¹⁰⁶. Ona göre tarihçilik, Türk tarihinin, dünya tarihi içindeki yerinin iyice belirlenmesi, insanlığa kazandırdığımız değerler varsa, bunların belirtilmesi ve özellikle de üzerinde yaşadığımız toprakların kültürümüze bir etkisi olup olmadığının, yani kendimizi bu toprakların tarihsel katlarına bağlayıp bağlayamayacağımızı göstermesi gerekir¹⁰⁷.

Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları adlı çalışmanın önsözünde, ulusal tarihimizin son olaylarının, "tarih"i bir sorun olarak karşımıza çıkardığını belirtmiştir. Ulusal bilincimizin oluşmasına büyük bir hız kazandırmış olan Kurtuluş Savaşı ile son devrimler, ülkemizde bir tarih anlayışına, bir tarih bilincine yol açmışlardır. Son on beş yılda düşünce hayatımızın baş ilgilerinden birini oluşturan tarihsel akımlar, bu gelişmenin göstergesidir. Güdüler (motive) ve bilim değerleri ne olursa olsun bu akımlar Türk insanının tarih boyunca kendi yazgı ve anlamı üzerine eğilmesi, bu dünya içindeki özel görevini araması demektir. Ancak şimdiye dek tarih bilimi kadrosu içinde kalmak isteyen, dizgeli bir bağlantısı olmayan anlam –yorumlarından pek ileri gitmeyen bu tarih ilgisi, felsefe ile desteklenmeli, temellendirilmelidir. Felsefe bu tarih bilincini artıracak, ona birliğini ve bütünlüğünü kazandıracaktır¹⁰⁸. Her tarihsel dönem, kökleri geçmişte olan güçlerden öülmüştür. İçinde yaşanan tarihsel anın bilinçli bir yurttaşı olunmak isteniyorsa, bu güçlerin bilinmesi gerekir. Bu da, "şimdi-burada varoluşumuzun" dışına çıkıp, tarihsel yaşamla bir bağlantı kurmakla olur. Zamanımızın özel tarihsel durumu ancak böyle kavranabilir.

¹⁰⁶ Gökberk 1982, a.g.e., s. 28.

¹⁰⁷ Gökberk 1982, a.g.y.

¹⁰⁸ Gökberk 1997a, a.g.e., s. 55.

Yalnız, bunun için de tarihsel düşünmeği öğrenmek gerektir. Önce ne olduğumuzu, sonra da ne olmamız gerektiğini ancak tarih temeli üzerinde anlayabiliriz. Gerçi içinde bulunduğumuz zamanın tarihsel yapısı, içimizde bulanık bir yaşam duygusu biçiminde kımıldanır. Ancak bu duygu aydınlık ve sınırlı bir biçime de yükseltilmelidir. Bunu da şimdiye yönelik kültür bilincini duymak, bu kültürün problematiği üzerinde düşünmek sağlar.¹⁰⁹ Ulasal tarihteki sorunların felsefe açısından desteklenmesi ve temeliendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Böylelikle, tarih ve tarihçilik, aydınlanma adı altında sunulan, tasavvurun gerçekleşme süreci olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır.

İlk baskısı 1948 de yapılan *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları* adlı eserin önsözünde, Türkiye'de tarih felsefesine ilişkin çalışmaların parçalı ve yetersiz olduğu belirtilmektedir¹¹⁰. Gökberk'e göre, Türk düşüncesinin bundan önceleri tarih felsefesi konusunu bir bütün olarak ele alamaması, doğaldır. Çünkü tarih sorununun felsefe alanında dizgesel [sistematik] olarak işlenmesi, batıda da henüz yenidir. Bu tür çalışmalar orada ancak 19. yüzyılda başlamıştır. Ancak son zamanlarda da bu konuya ilgisiz kalışın nedeni, düşünce dünyamıza sosyolojinin hakim olmasıdır. İnsanların ortaya koyduğu bütün konuları kucakında toplamak savında bulunan sosyolojizm, tarih felsefesine özgü öbeği de kendisine mal etmiştir. İşte Türk düşüncesinin yakın zamanlarda tarih felsefesi ile doğrudan doğruya tanışmaması bu disiplinin sorunlarına toplumbilim çevresinde rastlaması yüzünden olmuştur. Ayrıca, Türkiye'de, felsefeyle hiç dost olmayan pozitivist sosyoloji hakimdir¹¹¹. Gökberk'e göre, Türkiye'de sosyoloji alanına August Comte ve Marx'ın anlayışlarının hakim olması, tarih felsefesi açısından iyi olmamıştır¹¹². Onların spekülative düşünceye karşı olmaları, spekülative sorunları çözmeye çabalarının önünün kesmekte ve düşüncenin temel yönlerinden birini köreltmektedir¹¹³. Bilimdeki bilgiden özü gereği ayrılan doğaötesi bilgi biçiminin de yeni doğrulara varmak için kendine göre yolları ve olanakları vardır. Bundan dolayı felsefe, mevzilerini her gün biraz daha olgu bilimlerine kaptıran, doğal ömrünü doldurmakta olan bir bilgi türü değildir. Ortaçağ'da teolojinin emindeydi şimdi de pozitvizmin emrinde

¹⁰⁹ Gökberk 1997a, a.g.e., s. 55-56.

¹¹⁰ Gökberk 1997a, a.g.e., s. 51.

¹¹¹ Gökberk 1997a, a.g.e., s. 53-54.

¹¹² Gökberk 1997a, a.g.e., s. 54.

¹¹³ Gökberk 1997a, a.g.y.

görmek isteyenler var. Ama felsefe, bilimlerin yanında, onlarla birlikte çalışan, insan düşüncesinin ayrı, zorunlu ana bilgi türlerinden biridir¹¹⁴.

Gökberk, Türkiye’de Batı’ya bağlı olarak gerçekleşen değişimleri, aydınlanma, çağdaşlık, akılcılık, uygarlık terimleriyle açıklayarak, felsefi bir tavır sergilemiştir. Ona göre, son iki yüzyıllık tarihimizdeki bunalımların birçoğu, aydınlanmayı tanımaktan kaynaklanan uyanmanın sıkıntılarıyla açıklanabilir. Kültür çevresini değiştirerek, dinsel-duruk Ortaçağ düzeninden akılcı-dinamik çağdaş uygarlığa, geçme sürecinde, direnmelerin, gerginliklerin ve çatışmaların olması doğaldır¹¹⁵. Batı’nın üstünlüğü kabul edilip, onun üstün yanlarını, özelliklede teknik ürünlerini alıp aynı zamanda toplumun manevi değerlerini koruma çabası baskın bir tavır olmuştur. Gökberk’e göre, Batı kültürünün birbirinden “maddi” ve “manevi” diye ayrılabilen iki yönü yoktu; bunlar birliği olan bir bütünün birer yönüydüler¹¹⁶. Ortaçağ’ın kapanmasıyla özgür olan insan düşüncesi, doğayı büyüsel –dinsel yorumların dışında nesnel olarak kavrayınca, çağdaş matematik ve doğa bilimleri doğmuş. Bu dünyaya dönük laik bir kültür oluşmuştur¹¹⁷. Batı kültürün bölünmez bir bütün olduğunu gören ve ona göre de davranan Atatürk olmuştur. Osmanlı uzlaşmacılığına son vererek, kendilerini gerçekleştirmişlerdir¹¹⁸. Gökberk, Batı kültürü çevresini benimsenin sakıncalarının olmadığını tarihsel verilerle açıklamıştır. Ona göre, İslam ve Hıristiyanlığın, Akdeniz çevresi ürünü ve Semitik dinler olmaları, Eskiçağ Yunan felsefesini kullanmaları, ortak bir zemine dayandığını göstergeleridir¹¹⁹. Doğu ile Batı arasında kültür çatışması yoktur çağların çatışması vardır. Yani Ortaçağ değerleri ile Yeniçağ değerleri çatışmaktadır. Felsefeye düşen görev, bilimlerin yapamayacağı, Yeniçağa geçişin yollarını, çağlarını ilke ve hedeflerini aydınlatmaktır¹²⁰. Tanzimat sonrasında bizde Ortaçağ ile Yeniçağ çatışması Cumhuriyete kadar gelmiş, Atatürk bu tarihi zorunlu gidişe kesin bir atılım kazandırmıştır¹²¹. Batı kültür çevresinden gelen bu etkiler, sonunda bizi bütünleşmiş bir insanlığa doğru götürebilir¹²². Konuya ilişkin ileri sürülen gerekçelerden biri de, toplumdaki farklı kesimlerin

¹¹⁴ Gökberk 1997a, a.g.y.

¹¹⁵ Gökberk 1997/12, a.g.e., s. 142.

¹¹⁶ Gökberk 1997/12, a.g.e., s. 142-143.

¹¹⁷ Gökberk 1997/12, a.g.e., s. 143.

¹¹⁸ Gökberk 1997/12, a.g.y.

¹¹⁹ Gökberk 1982, a.g.e., s. 19-20.

¹²⁰ Gökberk 1982, a.g.e., s. 20.

¹²¹ Gökberk 1982, a.g.e., s. 21.

¹²² Gökberk 1982, a.g.e., s. 25.

savunduğu Müslümanlık ve ulusçuluğun her ikisinin de dışardan gelmesidir¹²³. Ona göre, kültürlerarası alışverişte, kültürel unsuru alan, önce öykünme durumundadır. Ancak öykünme, sonunda yaratıcılığa ulaştıran bir yol olabilir. Burada asıl sorun, dışardan almak değil, bir toplumun dışardan aldığı benimsediği, onun kişiliği içinde eritip yeniden değerlendirilmesidir. Böylelikle, toplum insanlık kültürüne katkı sağlar ve katkıları oranında saygınlık kazanır¹²⁴. Ancak, İslam kültür çevresine girişte olduğu gibi, Avrupa kültür çevresine girişte de bu değişim zorunlu olmuştur¹²⁵.

2- Kaygılar ve Kabuller

Bir düşünürün düşüncelerini anlamak için, onun kaygılarını ve kabullerini öncelikle ortaya koymak gerekir. Her düşünürün düşüncelerinde içkin olan bu iki unsur, düşünce yapısını bütünlüklü bir şekilde kavrama imkanı vermektedir. Ayrıca, düşünürün kaygıları ve kabulleri, nesnel bir şekilde ortaya konulursa, düşüncelerinin eleştirisi ya da değerlendirilmesi, nesnellik çerçevesinde kalabilmektedir. Kaygılar ve kabuller, üzerinde durulan düşünürün görüşlerinin ortaya konmasından sonra ortaya çıktıklarından, çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Çalışmanın son bölümü, ortaya çıkan düşüncelerin değerlendirilmesine ayrılmaktadır.

Kaygılar: Gökberk'in kaygıları, yetiştiği dönemin şartlarının da etkisiyle, siyasal bir temele dayanmaktadır. Söz konusu siyasi temel, üyesi olduğu toplumun, savaşları sürekli kaybetmesi, toprakların işgal edilmesiyle kurumların çökertilmesi, yeni bir yapılanmayla ayağa kalkma çabaları, dönemin bütün düşünürlerini derinden etkilemiştir. Gökberk'in doğup geliştiği dönemde, düşünürlerin çok büyük bir kısmı, baskın bir tavırla, Batı medeniyetinin her türden değerini almayı savunmuşlardır. Dolayısıyla Gökberk, hem bireysel hem de toplumsal hayatın daha iyi olması, gelişmiş ülkelerle aynı seviyede bulunmasını istemekte ve bunun gerçekleşmesi için de, söz konusu medeniyeti, bütün değer ve kurumlarıyla benimsenmesinden yana olmuştur. Bir felsefeci olarak ortaya koyduğu düşünceler, bu kaygıların birer göstergesidir. Gökberk, *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları* adlı çalışmasının önsözünde, 'Tanzimat' tan itibaren etkili olan aydınlanmacı ve romantik kültürün köklerini ortaya koyarak, Avrupalı kültür dokumuzun çözümlemesi yolunda küçük bir adım atmak

¹²³ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 54.

¹²⁴ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 54.

¹²⁵ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 75.

istediğini bildirmişti¹²⁶. Ona göre aldığımız, yahut da hâlâ almakta olduğumuz, Avrupa’da, tarihin belli bir süresinde, yani MÖ. 6 yüzyıldan beri oluşup gelişmiş olan bir kültür değerleri sistemini ve sistemi taşıyan bir kültür tutumunu, bir kültür bilincidir¹²⁷. Hem kendi tarihini yeniden yorumlamak için, hem de katıldığımız medeniyetin dayandığı antik ruhu yeniden doğması için çifte Rönesans gereklidir¹²⁸. Batıcılık kesin bir gidiştir¹²⁹. Atatürk devrimlerinin özü, dönüp dolaşp, ‘Avrupalılaştırma’ kavramında toplanır¹³⁰. Bu veriler ve yukarıda sıralanan düşüncelere bakıldığında, Gökberk’in kaygılarının neler olduğu çok açıktır.

Gökberk’in kaygılarının siyasal bir anlayış çerçevesinde gelişmesi normal olmakla birlikte, felsefeye ilişkin kaygılarının derin olmaması düşündürücüdür. Felsefeye ilişkin kaygılardan kasıt, felsefenin genelinde ya da sorunlarından birinde derinleşerek yeni bir felsefi yaklaşım, özgün yorumlar yapmayı denemektir. Ayrıca felsefe sorunlarına ilişkin tartışmalarda, kişisel kaygılar doğrultusunda eleştirel bir tavır almaktır. Yayınlarından görebildiğim kadarıyla, felsefe sorunlarında içkin olan sorunları deşip tartışmak, sorunları kendine göre yorumlamak türünden kaygılar güçlü olmamıştır.

Asistanlığından itibaren Felsefe Bölümü’nde geçirdiği kırk yılı aşkın sürede, 3 telifi kitap¹³¹, 18 makale yayınlamış, 5 çeviri¹³² yapmıştır. Doktora tezinin içeriğine ilişkin bir veriye rastlamadığımdan, tezin hangi kaygılarla yapıldığı ve Macit Bey’in somaki kaygılarıyla örtüşüp örtüşmediğini bilmiyorum. 1948 yılında basılan *Kant ve Herder’in Tarih Anlayışları* adlı ilk kitabında, esas olarak Aydınlanma dönemi özellikleri çerçevesinde, tarih felsefesinin önemini göstermeyi ve sahip olduğu nitelikleri tanıtmayı hedeflemiştir. 125 sayfalık kitabın 79 sayfası, aydınlanma dönemiyle, geri kalan 45 sayfa Kant ve Herder’in tarih görüşlerine ayrılmıştır. Söz konusu kitap, tarih sorununun aydınlanma bağlamında ele almış olsa da, bir felsefe sorununun

¹²⁶ Gökberk 1997a, a.g.e., s. 56-57.

¹²⁷ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 75.

¹²⁸ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 78-79.

¹²⁹ Gökberk, M., “Anayasa Dili”, *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997/10, s. 118.

¹³⁰ Gökberk 1997/2, a.g.e., s. 43.

¹³¹ *Değişen Dünya Değişen Dil* adlı kitap makalelerin toplanmasından oluştuğundan, telif eser olarak kabul edilmemiştir.

¹³² M. Gökberk’in yaptığı çeviriler: R. Carnap’ın *Eski ve Yeni Mantık* (1934-1935) adlı yazısı, derslerinde çevirmenlik yaptığı Emes’ın *Felsefe Tarih Dersleri 1 İlkçağ ve Ortaçağ Felsefesi* (1943) ile Bilgi Teorisi ve Mantık (1948) adlı kitapları, Platon’ın *Theaitetos* (1945) adlı kitabı, Dilthey’in *Rüya* (1947) adlı yazısıdır.

derinlemesine inceleme örneği olarak görülebilir. Tarih sorunu daha çok tarih metafiziği anlamında ele alan Gökberk, tarih bilgisi sorunuyla ilgilenmemiştir. Güncel yaklaşımları değerlendiren *Tarih Bilinci* adlı yazısı bir kenara bırakılırsa tarih sorununu doğrudan konu alan başka bir çalışma yapmamıştır. Bununla birlikte Aydınlanma anlayışını benimsemesinin gerekçelerini adı geçen kitaptan çıkarmak mümkündür. *Felsefe Tarihi* adlı ikinci kitabın (1961) amacı, Önsöz'de, "felsefe problemlerini çözenin sürecini anlatan felsefe tarihinin standartlaşmış bilgilerini öğrenciye tanıtmak" şeklinde ifade edilmiştir. Başka bir deyişle, ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Kitap, Türkçede telif edilmesinden dolayı başlı başına bir başarı olarak kabul edilmiştir¹³³. Ders kitabı amaçlı olması kaygıların geri plana itildiği izlenimi vermekle birlikte, söz konusu kitapta felsefenin önemine ilişkin kaygılar görülmektedir. 1979'da basılan *Felsefenin Evrimi* adlı kitap *Felsefe Tarihi*'nin bir özeti şeklindedir.

Macit Gökberk'in 18 makalesinden felsefi yanları ağırlıklı olanlar şunlardır: *Hegel'in Devlet Felsefesi* (1946), *Leibniz'in Alman Dili Üzerine Görüşleri* (1947), *Pozitivizm ve Geist Felsefesi* (1961), *Nicoiai Hartmann'ın Problemler Tarihi* (1963), *Hegel'in Felsefesi- Yaşayan Yönleriyle* (1972). Adı anılan bu makalelerde ele alınan sorunlar, felsefi bağlam çerçevesinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Diğer makaleler çoğunlukla, Türkiye'de Cumhuriyet'le birlikte yerleştirilmeye çalışılan aydınlanma değerlerinin felsefi bir tutumla anlatılmasıdır. Yayınlarının içerikleri, Gökberk'in felsefeyle ilişkilerini de sergilemektedir. Gökberk'e göre Batı kültürüne katılmak zorunda kalmışız; fakat onun temellerine inememişiz¹³⁴. Bu durumu kendine vazife olarak kabul etmiş, Aydınlanma düşüncesini, tanıtmayı benimsemiştir. Cumhuriyet devrimlerinin yerindeliği ve modernleşmenin bütünlüklü bir şekilde benimseme isteği, onun kaygılarını ortaya koyduğu gibi, nasıl bir düşünceye sahip olduğunu da belirlemiştir.

Macit Gökberk'in güçlü kaygılarından biri, felsefe dilini Türkçeleştirmek olmuştur. Çalışmalarında Türkçeyi önemsedini ve geliştirmek istediğini çeşitli bağlamlarda, dile getirmiş ve düşünce üretimiyle dil arasında çeşitli bağlantılar üzerinde durmuştur. 1948 yılında yayınlanan ve ilk çalışmalarından biri olan *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları* dönemin kişileri tarafından, Türkçe açısından çok başarılı bulunmuştur¹³⁵. *Felsefe Tarihi*'nde kullanılan dil de hem

¹³³ Hızır, 1962, a.g.e., s. 207-211.

¹³⁴ Gökberk, Söyleşi 2, a.g.e., s. 32-33.

¹³⁵ Batuhan 1949, a.g.e., s. 134-135.

terminoloji açısından hem de genel anlatım tarzı açısından Nusret Hızır tarafından takdirle karşılanmıştır¹³⁶.

Kabuller: Macit Gökberk'in kaygıları, kabullerini büyük ölçüde belirlemiştir. Gökberk'in kabulleri şöyle sıralanabilir: 1- Türkiye'nin, iyileşmesine ihtiyaç var ve bu iyileşme çabaları, Tanzimat'tan itibaren doğru olarak sürdürülmektedir. 2- Türkiye'nin iyileşmesi Aydınlanma değerlerinin tam olarak kabul edilmesiyle gerçekleşecektir¹³⁷. Ancak bu sayede, toplum istenilen özelliklere kavuşabilecektir. 3- Doğu ile Batı arasında kültür çatışması yoktur çağların çatışması vardır. Yani Ortaçağ değerleri ile Yeniçağ değerleri çatışmaktadır¹³⁸. 4- Ona göre adı ne olursa olsun, değişimin amacı, hep bildiğimiz gibi, Batı uygarlığıdır, bu uygarlığın yapı ve tutumunu benimsemedir¹³⁹. *Varoluşumuzu* bir zamanlar biçimlendirmiş olan bir *varlık planını* bırakıp bir yenisine yöneldik, şimdi bu yenisini gerçekleştirmeye uğraşıyoruz (Gökberk 1997/3, 45). Batı hızla değişmektedir. Batı, Batı'lı olmaktan çıkmış bütün insanlığın malı olmuştur¹⁴⁰. 5- Dinden boşalm yeri, felsefenin doldurmasından başka çare yoktur¹⁴¹. Felsefe, lüks değil, gerekliliktir¹⁴². 6- Felsefenin başlıca işlerinden biri, çağın kültürüne bilincini duyurmak, bu bilinci sistemli bir aydınlığa ulaştırıp kültürün gücünü artırmaktır. Bunalımlı dönemlerde felsefenin görevi, *bütün varlığımızı kucaklamak, varlığın bütününe kavramaktır*. Felsefeden, yalnız teorik bir aydınlanma değil, pratik düzenimizin ışığa çıkan yollarını da bize göstermesini bekleriz. Başka bir deyişle felsefe, hayata kılavuzluk etmelidir¹⁴³. Bu kabullerle, Gökberk'in felsefede nasıl bir yol izlediği daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kaygılar, kabullerin biçimlenmesini, kabuller de düşüncelerin oluşumunu yönlendirmişlerdir.

3- Değerlendirme

Gökberk, kaygıları, kabulleri ve düşünceleri çerçevesinde ele alındığında, tutarlı bir tavır izlemiştir. Tutarlı tavrına bağlı olarak ortaya

¹³⁶ Hızır 1962, a.g.e., s. 207-208.

¹³⁷ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 53.

¹³⁸ Gökberk 1982, a.g.e., s. 20.

¹³⁹ Gökberk 1997/1, a.g.e., s. 29.

¹⁴⁰ Gökberk 1997/1, a.g.e., s. 30.

¹⁴¹ Gökberk 1983/1, a.g.e., s. 6-7.

¹⁴² Gökberk 1997a, a.g.e., s. 55.

¹⁴³ Gökberk 1997/7, a.g.e., s. 82.

koyduğu düşüncelerinde tartışmalı yanlar bulunmaktadır. Aşağıda taştırmah düşünceler ele alınmaktadır.

Gökberk, felsefeyi, değişmez şemayı değiştiren, insanın dünyasını, dünyadaki yerini, rolünü kendi aklıyla bulup aydınlatması, bununla da insanoğlunun hürlüğüne ulaşması¹⁴⁴ şeklinde kabul etmiştir. Bu bağlamda Thales'in yaptığı işin önemi, bu sonuca birey olarak varmasıdır, yoksa bulduğu şeyin doğru ya da yanlış olması değildir¹⁴⁵. Akılla aydınlatılan gelişme, bireyin oluşmasını sağlamıştır¹⁴⁶. Akıl ile aydınlanma arasında kurulan ilişkiler¹⁴⁷, çeşitli bağlamlarda vurgulanarak, Aydınlanmacıların felsefe anlayışlarını benimsediğini göstermektedir. Bununla birlikte, Aydınlanma döneminde görülen, düşünürlerin birbirlerini ve felsefeye yönelik eleştirel tavrın gereğini yerine getirme gereği duymamış, felsefeci olarak, savunduğu düşünceleri, şüphe ve eleştiri süzgecinden geçirdiği izlenimi vermemektedir.

Gökberk, Aydınlanma anlayışından hareketle, felsefenin dinin yerini alması ve hayata rehberlik etmesi gerektiğini belirtmektedir. Aydınlanma, yaşamın kurallarını, ilkelerini, aklın ışığıyla bulmak, aklın eleştirisinden geçerek bu kuralları ve ilkeleri saptamak ve ona göre davranmaktır¹⁴⁸. Aklın kullanımı ve bütünlükçü olması nedenleriyle, dinin bıraktığı boşluğu sadece felsefe doldurabilir¹⁴⁹. Din ile felsefe belli soruları sormada birleşirlerken, sonuca varışta ilkece ayrılırlar. Dinin yanıtı, ortaklaşa hayal gücünün ürünüdür ve inanç niteliğini kazanır. Felsefeninki ise, düşüncede işlemekten oluşur ve eleştirmeye açık kalır¹⁵⁰. Bu görüşlerini, *felsefe soyut düşüncelerin değil, hayatın mahsulleridir*¹⁵¹, ifadesiyle de desteklemiştir.

Felsefenin dinin yerini alması gerektiği yargısında çeşitli sorunlar vardır: Öncelikle, din ve felsefenin çalışma alanlarını, görevlerini ve görevlerine bağlı özelliklerini tanımlamak gerekir. Gökberk'in yazıları arasında bu konuları içeren bağımsız yazılar olmadığı gibi, yazılarında bu konulara şöyle bir değinip geçmiştir. Felsefenin dinin yerini almasını istemek, dinin sunduğu hizmetleri, anlayışları, törenleri felsefenin sunması gerektiği anlamına gelir. Geleneksel

¹⁴⁴ Gökberk 1960, a.g.e., s. 77.

¹⁴⁵ Gökberk 1960, a.g.e., s. 77-78.

¹⁴⁶ Gökberk 1983/1, a.g.e., s. 7.

¹⁴⁷ Gökberk 1948, a.g.e., s. 11,13-14; Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 52-53; Gökberk 1997/12, a.g.e., s. 140-141.

¹⁴⁸ Gökberk 1983/1, a.g.e., s. 6.

¹⁴⁹ Gökberk 1983/1, a.g.e., s. 6-7.

¹⁵⁰ Gökberk 1997/11, a.g.e., s. 126-127.

¹⁵¹ Gökberk 1948, a.g.e., s. 10.

dini anlayışın gerekliliklerini yerine getiren anlayış, felsefe olabilir mi? Onun kast ettiği bu olmamakla birlikte, bu sorunun sorulmasını gerekli kılmıştır. Onun kastettiği, öte dünya anlayışına göre değil de bu dünya anlayışına göre yaşamaksa¹⁵², bu tarihsel din tasavvuruna uygun düşmez, yani din değildir. Çünkü dinin temel ilkelerinden biri ya da dinin esası ölüm ve sonrasıdır. İkinci olarak, felsefe de insanlara nasıl yaşamalarını buyuracaksa, *buyurmak* açısından, felsefe, karşı çıkılan dinin durumuna düşmüş olmaz mı? Şablonlara karşı çıkan, sorunları kökene kadar sorgulayan, akli kullanarak yeni yapılar oluşturma özgürlüğüne sahip olduğu bildirilen felsefe, yeni şablonu uygulamakla görevlendirilmiştir. Ona göre adı ne olursa olsun, *değişmenin amacı*, hep bildiğimiz gibi, Batı uygarlığıdır, bu uygarlığın yapı ve tutumunu benimsemedir¹⁵³. Böyle bir sonuç siyasi açıdan başkaları tarafından savunulmuş olsa da, teslimiyetçilik duygusu yarattığı için, bu iddia, felsefe açısından tartışmalıdır.

Gökberk'e göre, Avrupa'da, tarihin belli bir süresinde, yani MÖ. 6 yüzyıldan beri oluşup gelişmiş olan bir kültür *değerleri sistemini* ve sistemi taşıyan bir *kültür tutumunu*, bir *kültür bilincini* alıyoruz¹⁵⁴. Yaklaşık iki bin altı yüz yıllık tarihin değerler sistemi ve kültürel tutum, bir başka toplum tarafından ithal edilebilir mi? Bilinç alınabilir mi? Alındığı iddiası, felsefi bir tutumdur? Gökberk, bilinçlenmeyi aydınlanma anlamında kullanarak¹⁵⁵, terimi felsefi bir temellendirmeye tabi tutmamıştır. Temellendirme tarzı, aydınlanmacı anlayışı haklı çıkarma ilkesi çerçevesinde olmuştur. Benzer bir çelişkili durum, kültür tanımından kaynaklanmaktadır. Ona göre kültür, donmuş bir formlar şemasının kendisini gerçekleştirdiği bir yer olmayıp, özgür ve kendinden yaratmaların dünyasıdır. Kültür, özgür davranışlar dünyası olmasından dolayı da tam olarak kavranılmaz¹⁵⁶. Toplumların bütün yapıp etmelerinden oluşan kültür bir dinamizm yaratıyorsa, dinin yaratıldığını belirttiği solukluk, gölge olma, yetinme¹⁵⁷ gibi sorunların önüne neden geçememiştir. Eğer kültürün tamamında, dinamizm söz konusuysa, kültürün bir bölümü olan dinde de olması gerekmez miydi? Kültürümüzün kesin olarak Batı'ya yönelmiş olduğunu bildirmesi¹⁵⁸, hem kültür tanımıyla, hem de felsefi tutumla uyuşmamaktadır.

¹⁵² Gökberk 1997/3, a.g.e., s. 45.

¹⁵³ Gökberk 1997/1, a.g.e., s. 29.

¹⁵⁴ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 75.

¹⁵⁵ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 57-58.

¹⁵⁶ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 67.

¹⁵⁷ Gökberk 1997/3, a.g.e., s. 45-46.

¹⁵⁸ Gökberk 1997/10, a.g.e., s.118.

Gökberk, ileri sürdüğü düşüncelerin bazılarını çok fazla tartışmadığı izlenimi vermektedir. Örneğin, İslam'da Rönesans olmadığından dil (Arapça) açısından gelişme olmamış, dünya ile birlikte yürüyemediğinden, 13. yüzyıl itibarıyla çağdışı kalmıştır¹⁵⁹. Bu görüşle ilgili çok çeşitli sorular akla gelmekle birlikte, sadece Rönesans'la ilgili şu sorular, öne sürülen yargı üzerinde yeterince düşünülmendiğini göstermektedir. Rönesans, Hıristiyanlığın gerçekleştirdiği bir başarı mıdır ki İslam'da Rönesans'ın olmadığı dile getirilmektedir? Bütün toplumlar, aynı tarihsel süreçleri geçirmek zorunda mıdır? Eğer zorunluysa, gerekçeleri nelerdir? İngiltere ve Fransa'da Rönesans hareketleri İtalya'dakiyle aynı mıdır? Aynıysa bunu nasıl gerçekleştirmişlerdir? Rönesans gibi çok geniş içerikli ve uzun süreli tarihsel olgunun farklı ülkelerde aynı olduğunun sanısı ciddi bir hata değil midir? Toplumların tarihsel şartlarıyla, bu şartlarda ortaya çıkan sorunlarına çözüm üretme tarzları farklı olması gerekmez mi? Yunan ve Roma Antik ruhunu Türklere uyandıracak çifte Rönesans'ın gerekliliğini¹⁶⁰ savunmak, aydınlanma aklına uygun mudur? *Felsefe Tarihi*'nde¹⁶¹ tanıttığı Rönesans'ı başka tarihi süreçlere sahip toplumların gerçekleştirmeleri mümkün müdür? Bir diğer örnek, Aydınlanma sürecinde, Avrupalı insan *din ve geleneğin dışına çıkmıştır*¹⁶², görüşüdür. Hangi insan? Aydınlanmacı düşünürler mi yoksa insan teriminin taşıdığı anlam gereği bütün Avrupalılar mı? Bütün Avrupalıların din ve geleneğin dışına çıkmış olması mümkün mü? Sadece aydınlanmacı düşünürler din ve geleneğin dışına çıkmışlarsa, böyle bir genel yargıya felsefe açısından varılabilir mi? Sıralanan bu sorular ya da benzerleri tartışılmış olsaydı, sanırım bu türden görüşler farklı bağlamlarda sonuçlandırılabilir.

Gökberk, ilk çalışmalarından birinde, tarihsel düşünme gereği, *önce ne olduğumuzu, sonra da ne olmamız gerektiğini ancak tarih temeli üzerinde anlayabiliriz*¹⁶³ görüşünü ileri sürmüştür. Bu görüşü destekleyen başka düşüncelerde dile getirmiştir. Ona göre, bir ulusun tarihi hakkındaki bilgiler, ya da geçmişe ilişkin bilgiler bizi özgür yapar. Birtakım inançların, görüşlerin, değerlerin ve kurumların tarihin belli bir döneminde, belli koşullar içinde oluştuğunu, dolayısıyla ancak bu belli bir dönem için, bu ortam için geçerli olabileceklerini kavramakla geçmişin tutsağı olmaktan kurtuluruz.¹⁶⁴ Bu

¹⁵⁹ Gökberk 1997/11, a.g.e., s. 130.

¹⁶⁰ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 78-79.

¹⁶¹ Gökberk 1974, a.g.e., s. 187-188.

¹⁶² Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 79.

¹⁶³ Gökberk 1997a, a.g.e., s. 55-56.

¹⁶⁴ Gökberk 1997/4, a.g.e., s. 55.

tespitler doğrudur. Nesnel bir temelde yorumlandığında her zaman açıklama gücü yüksek sonuçlara götürürler. Bununla birlikte, bir felsefeci olarak Gökberk, genelde Batı, özelde Aydınlanma dönemi ve değerlerini sorgulamadığından, bu tespitlere uygun davranmamıştır. Kendi kültürünün değerlerinden özgür kalırken, başka bir kültürün değerlerine bağlanarak, savunduğu özgürlüğünü kaybettiğinin farkında olmadığı izlenimi vermektedir.

Gökberk'in felsefe anlayışı, felsefenin Batı felsefesiyle örtüştüğü temeline dayanır. Başka bir deyişle, felsefe Batı felsefesi tarihinde gerçekleşen şeydir. Bize düşen, onu öğrenmektir. Ona göre, büyük filozofların eserlerini okumak ve onlar gibi düşünmek, bilimlerle sanatlardan faydalanmak¹⁶⁵, felsefe yapmanın şartları arasındadır. Bu anlatım tarzında şüphe eleştiri, diyalektik türünden felsefenin yöntemine ilişkin bir kaygı ortaya çıkmamaktadır. Daha çok, idealleştirilmiş felsefe resmi çizilmektedir. Felsefe metinleri idealleştirildiklerinde, bütün hakikatleri içerdiğine inanılan kutsal metinlere dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Ancak bu anlayış felsefenin ruhuna aykırıdır. Kaldı ki, söyleşilerinde, *felsefe öğretilmez, felsefe yapılır* düşüncesine katıldığını belirtmiştir¹⁶⁶. Bununla birlikte, eserlerinde, temel felsefe sorunlarını, ya da kendisinin öne çıkardığı sorunları, eleştirel ve tarihsel bağlamlarda sorgulayarak yeniden kurma çabalarına rastlanmamaktadır. Bir bakıma, felsefe yapmaktan çok, kaygıları ve kabulleri doğrultusunda felsefe şerhçiliği yaptığı izlenimi vermektedir.

Gökberk göre, dilimizin yazgısı¹⁶⁷, tarihimizin yazgısı tarafından belirlenmiştir¹⁶⁸. "İslam kültür çevresinden ayrılmamız, tarihin bize yüklediği bir ahıyazısıdır. Avrupa kültürünün idesi, tarih sahnesinde zafer kazanmıştı; bu kültürün hemen yambaşında bulunan varlığımızı koruyabilmek için, bu ideyi biz de kendi idemiz yapacaktık. Bu yüzden uzun bir geçmişle bağlarımız kesiliyor diye üzübinebilir. Ancak alıyazısını sevmek, ona razı olmak insanı özgür yapar; onu haşin bir gerçeğe ayak diremenin boş çırpınmalarından kurtarabilir; bu özgürlük de kültür enerjimizi çözüp işlek bir hale getirir"¹⁶⁹. Gökberk'e göre felsefecilere düşen, toplumların içinden çıkamadıkları şartların, bu anlamda *yazgılarının* bilincini yaratmaktır. Felsefenin önderliği, kılavuzluğu bu

¹⁶⁵ Gökberk 1982, a.g.e., s. 30.

¹⁶⁶ Gökberk 1982, a.g.e., s. 24.; Gökberk 1983/1, a.g.e. s. 12.

¹⁶⁷ Yazgı terimi, doğa üstü bir güç olarak değil, toplumların başa çıkamadıkları koşullar için kullandığı bildirilmiştir (Gökberk, Söyleşi 2, 44, 55).

¹⁶⁸ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 80-81.

¹⁶⁹ Gökberk 1997/6, a.g.e., s. 80-81.

anlamdadır. Felsefeci bu bilincin oluşmasına yardımcı olmalıdır¹⁷⁰. Bu yargılar, felsefenin şüphe, eleştiri, özgürlük, akıl gibi değerleriyle çatıştıklarından, felsefi bir tavnı yansıtmamaktadırlar. Hegelci tarih metafiziğin etkisinde, tarih yasalarına uymaktan başka çare olmadığını kabul etmiş gözükmektedir.

Bütün düşünce ürünlerinde tartışmalı yanların bulunduğu gerçeği göz önüne alındığında, Gökberk'in düşüncelerinde de tartışmalı noktaların olması bir gariplik teşkil etmemektedir. Bununla birlikte söz konusu noktalar, ileri sürülen düşüncelerin zayıf noktaları olduğu söylenebilir.

Macit Gökberk, felsefe eğitimi olarak profesyonel felsefeci olan ilk kuşağın üyelerinden biri olarak çalışmalarını yaptığından, hem Türkiye'de felsefenin yerleşmesinde, hem de Felsefe Bölümü'nde felsefenin içselleştirilerek geliştirilmesinde katkıları büyük olan düşünürlerimizden biridir. Bir akademisyeni ya da herhangi bir kişiyi düşünür yapan özelliklerin başında, önemseydiği sorunlar hakkında, kaygıları doğrultusunda kapsamlı düşünceler üretmektir. Sorun türleri çok olmakla birlikte, bir birleriyle çok yakından ilişkili olan iki öbekte toplanabilirler: ilki, bir araştırma alanında içkin olan alanın kendi sorunlarıdır. İkincisi, toplumun yaşadığı genel sorunlardır. Bu sorun türlerini açıklama denemeleri, düşünür olma sürecini gerçekleştirirler. Gökberk, kaygılarında da görüldüğü gibi, toplumsal sorunları esas alarak, düşüncelerini oluşturmuştur. Birkaç çalışmasında felsefe kaygıları baskınken, geri kalanlarında toplumsal sorunlar kaygısı yönlendirici olmuştur. Uğraştığı sorunlara -tarih, tarih felsefesi, dil, teknik, toplum, aydınlanma, felsefe tarihi, devlet felsefesi, kültür (uygarlık anlamında), pozitivism- hakıldığında, kaygıları daha iyi anlaşımaktadır. Dolayısıyla, söz konusu sorunlar hakkında ortaya koyduğu düşünceler, sorunlara bakışı çeşitlendirdiği gibi, bir bakış açısının da (aydınlanma) hem felsefe çevrelerinde hem de toplumda ağırlık kazanmasını sağlamıştır. Felsefenin toplumsal sorunlarda nasıl kullanılacağını örneklerini vermiştir.

Felsefe anlayışından hareketle düşüncelerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, bir düşünür olarak Macit Gökberk'in bütün görüşlerini yansıtmamaktadır. Umudum Gökberk'in dil, teknik, felsefe tarihi, tarih felsefesi, aydınlanma gibi konulardaki düşünceleri, başka

¹⁷⁰ Gökberk, Söyleşi 2, a.g.e., s. 44.

felsefecilerce araştırılmalıdır. Farklı açılardan ve sorularla yapılacak yeni çalışmalar, hem Gökberk'in düşüncelerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak hem de Türkiye'de felsefenin nasıl yapıldığına ilişkin veriler ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKLAR

- BATUHAN, Hüseyin; "Macit Gökberk: Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları". Felsefe Arkiivi, Cilt 2, Sayı 3. S128-135. İstanbul 1949.
- GÖKBERK, Macit; *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1948.
- GÖKBERK, Macit; 1960 "Batı Anadolu'nun Yetiştirdiği Filozoflar". Felsefe Arkiivi Cilt V, sayı 1. İstanbul 1960. s 74-90.
- GÖKBERK, Macit; *Felsefe Tarihi*. Bilgi Yayınevi, İstanbul. 1974.
- GÖKBERK, Macit; *Felsefenin Evrimi*. Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1979.
- GÖKBERK, Macit; "Macit Gökberk'le Konuşma: Felsefe ve Kültür Sorunları". Yazko Felsefe Yazıları 1. Kitap. Hazırlayan, Selahattin Hilav 1982. s.17-30.
- GÖKBERK, Macit; "Macit Gökberk'le Söyleşi 1". *Macit Gökberk Armağanı*. Yazı Kurulu, Bedi Akarsu ve Tahsin Yücel. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. 1983/1. s.3-17.
- GÖKBERK, Macit; *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.
- GÖKBERK, Macit; "Değişen Dünya". *Değişen Dünya ve Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/1. s.11-30.
- GÖKBERK, Macit; "Teknik Üzerine Düşünceler". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/2. s.31-43.
- GÖKBERK, Macit; Geçmiş ve Gelecek". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/3. s.44-46.
- GÖKBERK, Macit; "Tarih Bilinci". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul. 1997/4. s. 47-58.
- GÖKBERK, Macit; "Felsefe Bakımından Dil". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/6. s.65-81.
- GÖKBERK, Macit; "Leibniz'in Alman Dili Üzerine Görüşleri". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/7. s.82-101.
- GÖKBERK, Macit; "Millet Oluş Yolunda Dil Davası". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/8. s. 102-114.
- GÖKBERK, Macit; "Anayasa Dili". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/10. s.118-121.

- GÖKBERK, Macit; "Türkiye'de Felsefe Dilinin Gelişmesi". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/11. s.122-137.
- GÖKBERK, Macit; "Tarihsel Arkaplam Bakımından Cumhuriyet Döneminde Bilim Dili ". *Değişen Dünya Değişen Dil*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/12. s. 138-146.
- GÖKBERK, Macit; *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997/a.
- GÖKBERK, Macit; "Macit Gökberk'le Söyleşi 2". *Felsefecilerle Söyleşiler*. Arslan Kaynaradağ. Elif Yayınları, İstanbul. (Kitapta baskı tarihi yoktur). s. 13-59
- HIZIR, Nusret; "Macit Gökberk, Felsefe Tarihi". *Bellekten*, XXVI, sayı 101. Ankara1962. s 207-211.
- KONGAR, Emre; 2007 " Macit Gökberk Üzerine". *Demokrasi ve Kültür*. Remzi Kitabevi, İstanbul. s 214-221.